

M
310-457:2

KÖZEP-AJTAI
DOHÁNY,
mellyet
NEMES ERDÉLY
ORSZÁG GYÜLÉSE

alkalmatosságával
KOLO'SVÁRRA

el - adni küld

BENKÓ JOSEPH,
Hárlemi Tudományos Társaság' Tagja.

SZEBENBEN, és KOLO'SVÁRATT

Nyomtatott HOCHMEISTER MÁRTON, Ts. K. priv. és Dicast.
Nönyvnyomtato által 1792.

IMPRIMATUR G. Ioann. Nepom. de Eszterházi m. p.

Claudiopoli, die 23. April 1792.

M 310.757:2

Előszéd.

Urunk születése után az 1666-dik Eszendőbéli Bőjtelő Havában, Fagarasbann tartatott Ország-Gyűlésnek (Diétának) Végezései között, a' 9-dik Tzikeltyt (Articulust) ím ezen szókkal találjuk Törvényül kiadat-
 „tatva: „Nem kevés bántódások volt a' mives emberek-
 „nek eddig, hogy Ország Gyűlése alatt - is műveket bé-
 „vinni, és szabadon árulni a' Városokon meg-nem en-
 „gedték. Végeztük azért egész Országul, hogy ennek-
 „utánna Gyűlések alatt, akármely Városokba, hol a'
 „Gyűlések lesznek, mindenféle mives emberek az ő műve-
 „ket bé-vihessék és ott minden akadoztatás nélkül szá-
 * 2 „ba-

„badoson bé-vibessék, és ott minden akadoztatás nélkül
„doson adbasák és vehessék.“

Mely törvényes Tzikkély az Erdélyi *Compilata* nevű Törvény Könyv 5-dik Részének 16-dik (a mint neveztetik) *Edictum* ába, vagy, magyaros kimondással, *Edictjébe*, (a) ilyenképpen érkezett-bé. „Min-
„den helyekre Ország Gyűlése alatt, az mives emberek,
„minden féle miveket, és egyéb rendek-is akármi el
„adandó marhájokat szabadoson bé-vibetik, árulhattyák;
„senki őket *impediálni* nem méreszelvén.

Nem

(a) *Edict*-nek olvasom régitske perfolyta *Levelekben*. Olyan ez-is mint a' deáköl meg magyarosztatott fok egyéb szók, minéműek: *Avit*, az *aviticumból*, vagy (minthogy e' nem igaz deák szó, ha színtén szertibe élünk-is vele) inkább *avitumból*, ha tsak kevésséknél-is Magyar Országban; kik közül ama néhai híres magyar nyelvű *Faludi Ferentz* írja az *avitjószágot*, az *ös jószághelyett*. *Ketidi* vagy *Kótidi*, a' *quotidianumból*; mint némely régi Írásokban (úgy hallottam, hogy a' *Debreczeni Ref. Collegium* Könyvházában-is) a' *Mi Atyánk* szavai között vagyon: *ketidi* *kenyerünk helyett*. *Antik*, az *antiquumból*, mint *antik* vagy *anti világ*, az az, régi világ. Illyenek még a' *Prépost* (*Præpositus*), *Kánónik* vagy *Kánónok* (*Canonicus*), *Káptalan* (*Capitulum*) *Konvent* (*Conventus*), *Éretik* vagy *Eretnek* (*hæreticus*), és többek.

Nem engedhetem, hogy tsak a' tsizmadiák, posztótsinálók, szötsők, szij- és kötél-gyártók, Zemes-és nemez-készítők, tsiszárok, lakatosok, kovácsok, és több hasonló mivesek, kikről az Országának e' féle Rendeléseiben nevezetek szerint való emlékezés vagyon, vegyék hasznát ezen országos Rendelésnek: hanem én-is, a' ki eleitől fogva a' fáknak, füveknek, virágoknak, és edj szóval, minden növényeknek (plántáknak,) nem tsak a' tudós *Füvészek* (*Botanicusok*) Könyveik szerint való vizsgálásokban, hanem fokoknak természetésekbenn-is, unalmakat üző gyakor gyönyörüségeket kerestem; a' Kertészekkel és *Paréj-árusokkal* edjűtt, a' földmivelésnek jóvedelméből viszek valamitskét a' Föméltóságos, — — és Nemes Ország Gyűlésére. Nem egyéb pedig ez, hanem edj néhány leveletske papiros *Dobány*: melynek, haszintén fejező levelei vagynak-is, tsak reménylem, hogy vevőket találnak ottan, az hol a' *Maros-Vásárbelyi* kofáknak piros levelű *Tabákjok* oly nagy árron kelni hallattatik.

Jól hallám, mit fuga az én árumról *Tzibrefalvi Varjuvárinak*; tudnillik, hogy nagy gondolatlanság ilyen sem-

semmisséggel jelenni-meg edj fényes Ország Gyűlése pü-
 attzánn. De nem nyom edj pipa dobányt az ő öltsár-
 lása. Mert a Dobány olyan termése a földnek, melyről
 sokan a fő Tudósok közül méltóztattak nem csak egye-
 bekkal elegyes Munkáikban hosszason írni; hanem külö-
 nösön-is egész oly Könyveket világra bocsátani, öröm-
 mel és ditsérettel fogadtanak a Nemzeteknek Értelmes-
 sei. Sőt ennek csak tsupa ditséretére egész Verses Köny-
 vek költenek; melyek között deák nyelven nem utól-
 fő Thorius Rafael nevű Anglusnak még 1625-benn,
 Alsó Német Országban Lejdábn, nyóltz árkosra, ne-
 gyed részben kinyomtatott, Hymnus Tabaci ne-
 vezetet viselő jeles Munkája, (a) Hasznairól és ártal-
 mái

(a) Az egész Munka valóban gyönyörűséges, és így kezdődik:

Innocuos calices, & amicam vatibus herbam,
 Vimque datam folio, & lati miracula fumi
 Aggredior. — —

Vége felé pedig eképpen foly:

Cui mala lis, ratis in pelago, præpostera conjux,
 Aut dolor impatiens, nutans aut debitor æris,

Eri-

mairól az Orvosok; természetéről pedig a Gazdaság-
 nak Tanítói sergesleg irogattanak.

De ezen Irás kiadására való bátorodásomnak külö-
 nös kézen fogói vóltanak e Nemes Hazának öt Országos
 Gyűlései melyekben a Dobánnak Földünkbe származá-
 sáról, és a vele való élésnek ártalmasságáról, zörgös ité-
 letek folytanak; melyek által az Hazából, edj darab ide-
 ig, írott törvény útján ki-is tsapattatott. És ugyan
 azok az Országos Végezések szolgáltattak nekem alkal-
 matosságot arra, hogy a Dobánnról való hazai régítsé-
 get újsággá tenném; s ezzel-ilyenképpen az Hazának
 Historiáját, avagytsak a fiatal Rendnél, valamennyire
 terjeszteném.

Mikor azért a Dobánnról egész Ország Gyűlései ité-
 letnek és irtanak; és mikor ezzel a természettel mind füstül
 mind porúl való élés annyira eláradott, hogy még ilyen
 nagy Gyűlésen-is alig lehessen akármely Rendben valakit
 ta-

Eripiunt somnos oculis, animoque quietem;
 Is faciles leni folio debere fatetur
 Inducias, meritamque refert pro munere laudem.

találni, a ki valamelyikképpen véle ne élne: nem hogy fél-
nék jelenvaló Irásomnak közre botsátásától; sőt inkább
nagy bátron örvendek, hogy ha szintén magam sem füs-
tül, sem porúl nem élek, és soba nem éltem-is ezzel a
keserü füvel; avagytsak mintedj szenetskét adhatok né-
mely dobányos jó Uraim pipájoknak elevenítésére tsekély
betümmel. Árrát szabni pedig Dobányomnak, Kolo'svár
tól ily távól létemre, nem tudom: de mindazáltal, mint-
hogy homjambann hazafiui jó fontal mértem; bizom,
hogy az igaz Dobányosok, kik úgy-is nem szoros mar-
kuak a Tabákra's Pipa-szerekre, nem kívánják kevés á-
rutskámbann való károsodásomat.

Ezt is pedig jelentenem kell végre, hogy ha szin-
tén mostan Ország Gyűlése nem vólna Kolo'sváratt: még
is ottan kellene régi áru-szállás Törvénye (*Jus*
stapulae) szerént, Dobányomat leraknom. Mint hogy
még 1558-bann hirdettetett vala Fejérváratt olyan tör-
vény, melyből úgy tetszik, hogy minden Hazánkba jövő
árukat Kolo'sváratt kellett először le-rakni és el-adóvá
tenni, 's azután lehetett onnan elébb vinni; az edj Va-
son kívül melyet edjszeribe szabad vólt minden Városokra

s' helyekre hordozni. (a) Azért bát ajánlom Kolo'sváratt
minden Jóknek. Irám közép-Ajtán 1790-benn, Ka-
rátson Havának 22-dik napján

E

(a) *Jus stapulae*, olyan törvények némely Városoknak, mely szerént
az idegen áruknak azokbann kell először ki-tétettniek. Ilyennel láttat-
tott Kolo'svár birni hajdon; mivel az említett esküendőbeli Sz. Három-
ság napjához ez az Országos Végezés irattatott: „*De positione*
„*Mercium Kolo'svárini in futura Congregatione*
„*Generali deliberabitur. Interim tamen universae res &*
„*merces ibidem deponantur; excepto ferro, quod li-*
„*bere ad singulas Civitates, Oppida, & Villas.*
„*in hoc Regno deferatur.*

E' KIS MUNKÁNAK FOGLALATJA.

I. R É S Z.

A' Dohány Neveiről.

II. R É S Z.

A' Dohány Külömbsegeiről.

III. R É S Z.

A' Dohány Hazájáról.

IV. R É S Z.

Europába származásáról.

V. R É S Z.

Erdélybe jövéséről és Viszontagságairól.

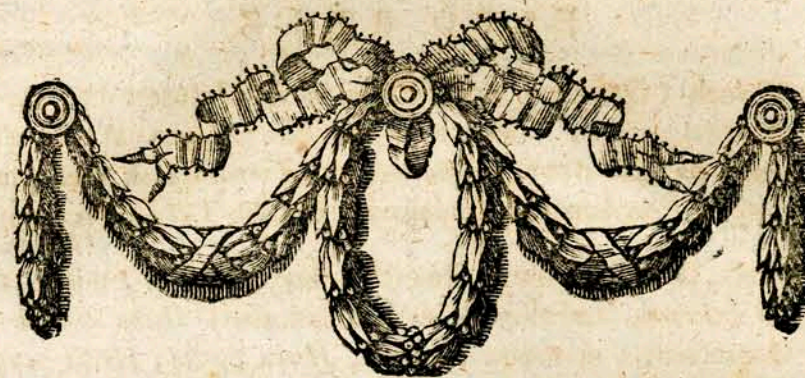
VI. R É S Z.

A' Dohány mivéről.

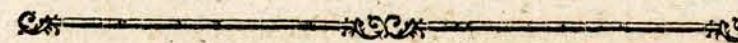
VII. R É S Z.

A' Dohány ártalmairól és hasznairól.

EL-

ELSŐ RÉSZ DOHÁNY NEVEIRŐL.

§ I.

A' közönséges Dohánynak szokottabb deák nevei ezek a' Fű-
véfzeknél: 1. *Nicotiana*. 2. *Tabacum* vagy *Tabacca*. 3. *Petum*
avagy *Pætum*. 4. *Tornabona*. 5. *Hyosciamus Peruvianus*.

1. Mind ezeknek a' Neveknek eredeteik és okaik a' következően.
dökből világosan meg-tetfszenek.

2. Ama leg-híresebb Fűvész (*Botanicus*,) a' Svecziai *Linne Károly*,
a' *Nicotianát*, minden Dohány féle fűnek avagy burjának Ne-

A

mi

E L S O R É S Z.

mi nevének (*Genericum nomen*) téfzi a' közönségest pedig, más Tudósokkal edjütt, *Tabacum*nak nevezi. Ugyan a' közönséges Dohányt pedig *Petam*nak Monardes, *Tornabonán*ak Cæfalpinus, *Hyoscyamus Peruvianus*nak Dodonæus, és több Tudósok-is mondják.

3. Vagynak több, de nálunk szokatlan deák nevei-is, mint: *Sana Sancta Indorum*, Lobeliusnál és Gerhardusnál; *Herba Sanctæ Crucis* Durantesnél; másoknál továbbá, *Herba Sancta*, *Herba panacea*, Rénealmenál *Blennchoet*.

§ II.

Az Europai több élő nyelvű Nemzeteknél pedig im e' következő Nevei vagynak, ugymint, Németeknél: *Taback* vagy *Toback*; Francziáknál *Nicotiane*, *Tabac*, *Herbe à la Reine*; Belgáknál *Tabacq*; Anglusoknál *Tobacco*; Olaszoknál *Tabaco* és (eleintèn *Tornabona*; Oláhoknál *Tobák*; Tzigányoknál *Drab*.

2. Ezeknek a' Nevezeteknek eredetekhez-is alább jutunk, a' dolognak valóságával edjütt.

§ III.

Nálunk-is Magyaroknál és Székelyeknél, a' *Tabák*, *Tobák*, és *Tubák*, elég közönséges nevei ugyan: de már még-is szokattabbá kezdet lenni a' *Dohány* név mindenfelé.

1. Honnan vette *Dohány* nevét? úgy fejtegetik némely Dohányosok, hogy ez annyit tenne, mint *dohos hányó*, az az turhát (*phlegma-*

A' DOHÁNY NEVEIRŐL.

gmat) tisztító: minthogy az Orvosok, és a' tapasztalás szerént *apophlegmatizans*, az az, turhát (mely gyakran *dohos* avagy *büdös*) tisztító, ki hánytató, pökdöstető.

§ IV.

Az Amerikai Népeknél ismét más nevei vagynak a' közönséges Dohánynak, tudni-illik, Virginábann *Uppowok*; Brasiliábann *Petun*, melyből származott a' deák *Petam* név-is; némely tartományokban pedig *Picielt*, a' mint Monardus meg-jegyzette.

1. Más helyeken ismét másképpen nevezik: de mi haszon többet elészámlálni?

MÁSODIK RÉSZ.

A'

DOHÁNY KÜLÖMBSÉGEIRŐL.

§ V.

A' Dohánynak hét Fajai (*Speciessei*) esméretesek a' tudós Fűvészeknél; melyeket rendbe foglalva találunk a' ditséretes Linneusnál (§. 1. 2.) és más Fűvek leiróinál: de nálunk csak a' közelebb következő három Fajak találtnak.

A 2

1. A'

1. A' más négy Fák - is termesztetnek kevés számmal a' Királyi 's Akadémiai Fűvészkertekben (*Hortis Botanicis*) a' tanuló Rend- kedvéért: de fokra nem szaporittatnak, mint a' melyek haszon vételre nem fordittatnak.

§ VI.

Első, Linné nevezése szerént, *Nicotiana Tabacum*, mely Bauhinus Gáspárnál *Nicotiana major latifolia*; és ez az ő közön- séges Dohány melytől legelől (§ I. IV.) szólottunk. Néme- tül *der gemeine Taback*. A' más két esméretes faj mind nálunk mind egész Európában, csak ritkán miveltetik.

1. közönséges Dohány - is nem éppen edj szabásu; hanem nagyon olyan, melynek leveleinek szárai (*petioli blätterstiel*) kopaszok, és az ilyent némelyek nálunk *Basa Dohánnak* nevezik; nagyon ismét olyan, melynek levelei az ő száraibon - is le - futnak a' kő- róhra, és közöttünk *Gagyás Dohánnak* mondattatik. De nagyon még harmadik - is, melynek neve *Virginai Dohány*, és a' melynek levelei igen hosszúak 's keskenyek; mely miatt a' Dohány mive- sek igen ritkán - is termesztik. Ez utolsót Bauhinus Gáspár így nevezi: *Nicotiana major angustifolia*; Clusius: *Petum angustifolium*; Camerarius: *Tabacum angustifolium*; és mások másként, mint lát- hatni Bauhinus *Pinax Theatri Botanici* nevű érdemes Munkájá- bann. En ilyenre legelőször találtam Méltóságos Hidvégi Gróf Nemes Ferentz Királyi Tanácsos 's a' t. Urnál.

3. De nem tagadhatom, hogy ez hármat az edj *Tabacum* faj alá erőltetve foglalta Linné, s' csak az edj *Gagyásra* illik az ő le-
iá-

írása, mely ezen szókkal nagyon: *foliis lanceolatoovatis sessilibus de- currentibus*. Értik ezt a' Tudósok.

4. Akármiut legyenek ezek; méltó itt meg-jegyezni, hogy a' *Basa Dohány* apróbb és vastagabb levelű, 's azért hamarabb meg-is érig, és erősebb: a' *Gagyás* pedig szélesebb és hosszabb levelű: 's ez okon, ha jól el-készül, az erősnél tettelesebb.

§ VII.

Második, *Nicotiana rustica* Linneusnál; *Tobacco Anglicum* Parkinsonusnál; *Pachyphilla* (az az, *Vastag levelű*) Renealmendli; *Petum Anglicanum* némelyeknél; Németül: *kleiner Taback*, tür- kischer *Taback*; Franciaúl *Jusquame jaune*; Angliául *Englisch To- bacco*; Belgául *Tabacq met kleine bladeren*; Magyarul *Török Dohány*.

1. Az elsőnél minden részeire nézve kisebb, és a' pipázó száznak ártalmasabb. Ennek, és a' következő Tzigány dohányak magva meleg-ágy nélkül - is jól ki- kelnek és nőnek, ha jó földbe esnek.

§ VIII.

Harmadik a' *Nicotiana glutinosa* (mely ezt téfzi *enyves do- hány*), vagy *Nicotiana militaris*; melynek *Suckow* nevű Német Tudósnál *Soldatentaback* nevezetét találom; Magyarul pedig *Tzi- gány Dohánnak* hivattatik.

1. Ezt a' nagy Linné erősen ditséri. De úgy tudom, hogy a' vé- le való élés előtt buzgó vízzel meg-kell forrázni, 's újra szá-

raztani: mert különben igen tsipös mind pora, mind kiváltképpen fűtje a' nyelvnek.

§ IX.

A' több Dohány Fajok ezek: 4. *Nicotiana pusilla*, Magyarul *Puja Dohány*. 5. *Nicotiana fruticosa*, az az, *Fatságos Dohány*. 6. *Nicotiana paniculata*, a' mi nyelvünk szerént *Fürtös Dohány*. 7. *Nicotiana urens*, az az, *Tsipékeny Dohány*.

1. Ezeknek tsupa neveikkel elégedjünk meg ez uttal.
2. Tudom, hogy a' Szótára (*Lexicon*) ink a' *frutex* deák szót tsemetén k írják; de a' Székely a' tsemetén érti a' nagy előfának ifju's nevendek jövőjét; a' *frutexet* pedig *fatságnak* nevezi: ne engedjük azért meg-halni az ilyen szükséges és hathatós szót.

HARMADIK RÉSZ.

A'

DOHÁNY HAZÁJÁROL.

§ X.

A' Fűvészeknél valamely fa vagy fű *Hazájának* mondatik az a' tartomány, melybenn ez avagy amaz önként terem; annyira, hogy

A' DOHÁNY HAZÁJÁROL.

7

hogy ha emberi kéz és gondosság által nem terméztetik, mégis magvát és szaporodását ottan meg-tartja.

1. Így, példának okáért, a' *Borsnak* hazája Indiai, mivel ottan terem fája. Hazája a' Vad Gesztenyének (*Hippo castanum*) északi Asia, az honnan leg-először, 1550 benn jött Európába. Hazája ama szép virágnak, a' *Tulipánnak*, Kappadoczia, melyből Gesner nevű Tudós leg-elsőbben az Európaiakhoz hozta. A' mi kék és fehér Borostyánunknak (*Syringa vulgaris*) hazája Persia's tájéka. A' *Rosmarinnak* Olasz Ország; melynek mezein a' barmoktól oly bőven tapottatik, mint nálunk a' Vad-vagy Oláh-Tsombor (*Serpyllum*)

§ XI.

E' szerént, az edj *vezszős Dohánnak* (§ IX.) hazája Sina vagy China Ország, Ásiának napkeleti részén; és Áfrikábann a' Szeretsen Ocszági *Cafreria* tartománynak (*caput bonæ spei*) jö reménység feje nevű tenger-hegy (*promontorium*) tájéka. minthogy ezen helyeken minden emberi gondosság nélkül bővségesen terem.

1. Hogy haszon vételre miv alá fogattatnék, nem találom az én Könyveimbenn.

§ XII.

De mind a' többek teremnek e' Világnak negyedik részében Amerikábann; úgymint a' *Közönséges*, és a' *Török Dohány* (§ VI. VII)

VII. tsak nem mindenütt benne szerte - széljel; a' *Tzigány Dobány* a' *Pürtössel* edjött, a' Peru nevü nagy roppant Országban; a' *Puja Dobány*, *Vera Crux* nevezetű tartományban; a' *Tsipékeny* (§ IX.) Amerikának déli részein.

1. Peru Ország, melyet 1525-benn *Pizarrus Ferencz* Spanyol Hados Kapitány talált-fel, valamint igen nagy; hosszára mintedj 600, széle 100 Német mil-földre terjedvén: úgy igen fok-féle jó termésekkel-is kedveskedik az Európai Lakosoknak.

§ XIII.

Azokban pedig Ámerikában-is a' közönséges Dobánnak ki-váltképpen való édes hazája, amaz északi részre eső Antilli szigetek között a' *Tabago* vagy másként *Nova Valachria* nevü, mely különösebben a' *Barlovento* nevezetűekhez számláltatik: és vagy a' *Tabák* a' szigetről, vagy ez amattól (mert nem tudjuk, melyik a' másiktól) vette maga névét. De bőséges és híres a' *Brasíliai* s *Virginai* Dohány-is.

1. Ez a' *Tabákról* igen elhíresedett *Tabago* sziget, *Tabaci insula* melynek *Neuwvalchern* más neve, nem igen nagy; mert hossza tsak 8. széle 4. mil-föld: de még-is emlékezetes nem tsak Dohányáról, hanem bátorságos jo ki-kötő helyéről-is.

2. Ezt a' Szigetet Második *Károly*, Angliai Király, Curlándiai *Jakab* Hertzegnek ajándékozta vala; de azután fokot hartzolának érte az Hollándusok: míg őket 1680 bann, említett *Jakab Hertzeg*,

tzeg, az Anglus segítségével, onnan kiveré 's magát abban meg-erősíté.

NEGYEDIK RÉSZ.

A'

DOHÁNNYNAK EUROPÁBA SZÁRMA-
ZÁSÁRÓL.

§ XIV.

Ámerika, e' lakó Világnak negyedik része, hogy kezdetbenn Ásiával öszve foglalva lett légyen valamely száraz föld által, melyen innen a' lakosok oda származtanak; igen hihető dolog. De idő folytával, kétség kívül, a' tengerbe enyészett az az helység, melyen Ásiából Ámerikába szárazon mendegelhettek az emberek; és fok időre a' tengeren innen lakók között oly feledékenységbe ment a' tengeren túl való föld, hogy arról fok száz esztendőök alatt semmi hír se hallattatnék.

1. Lássa, a' kinek úgy tetszik vélekedni, hogy az Európai 's több részekbéli embereknek esméretlen és minden tudásokon kívül való Ámerikai lakosok, az esméretes földekről el-hajókázott és oda vetődött emberektől szaporodtanak volna.

B

2. Hogy

2. Hogy Amerika még a' régibb időkben is esméretes lett legyen a' Fénicziaiaknál és Kártágobélieknél, a' Tudósok *Diodorus Siculus* 5-dik Könyvének 19-dik és 20-dik Réseiből nyomozzák.

§ XV.

Esmérefsé kezdett pedig lenni az Idvezítő születése után a' 16-dik század-(*Seculum*-nak végével, és attól fogva mind inkább esméretes lett máj napiglan. Ugyan-is, amaz emlékezetes Génua Városbéli *Columbus Cristóf*, *Ferdinand* Spanyol Király költségen 1492-benn, napnyúgotra a' tengeren fok-mil-földekre elhajókázván fel-találá Ámerikának *Hispaniola*, *Jamaica* és *Cuba* nevű Szigeteit. Azután 1497-benn, a' Portugalliai Első *Emanuel* Király alatt, *Ámericus Vesputius*, Flórentziai Nemes Ember tovább evezvén, fel-találá *Brasil*t, *Pari*t, és több nevezetes helyeket: kiről azonnal a' Világnak im e' negyedik része *Ámeriká*-nak nevezteték; jóllehet fokaknál *Napnyugoti India*, másoknál *Uj Világ* nevet-is találá.

1. *Americus* után mások-is fok földjeit fedezék-fel Ámerikának.

§ XVI.

Ilyenképpen fel-találtatván Ámerika, attól fogva szertelen fok *arannyát*, *ezüstét* és külömb-külob *kintseit* szákadatlanul hordják az Europiai hajók. Ezek által származtak hozzánk a' földnek fokféle növényei (*plántái*)-is, minémü a' *Törökbuza* vagy

Ten-

Tengeri, melybenn az Istennek szapora áldását birjuk; a' *Pitjoka* vagy *Krumpér* (*Grundbirn*), melynek fő hazája *Peru* (§ XII. 1.) és a' mely 1590-ben kezdett az Europabélieknél esmértetni, 's többek. Azok között a' befzedbenn forgó Dohány-is.

1. A' *Törökbuza*-is, nem sokára közönségesen olvasható Írásom készült, melybenn meg-mutattam, hogy mikor még ez az áldott gubona nem eléggé esméretes volt volna az Hazafiak előtt, Országos Gyűléssel támadtak ellene az Hazai Főségek és Rendek (*Status & Ordines*), mintszintén a' Tabák ellen: de annak-utánna szállást adtanak neki, Hazánknek meg betsülhetetlen hasznával.

§ XVII.

A' Dohánynak pedig Ámerikából Európába jövele, 's itten Országokról Országokra való elterjedése ilyenképpen lett. Midőn *Nicotius János Jakob*, Második Ferencz Francia Király Tanácsosa, Portugalliában a' Királyi Udvarnál Követségben volt, 1560-dik esztendőben oda hoza leg-először edj hajókázó Belga, északi Ámerikának *Florida* nevű Tartományából jó tso-mo Tabákmagot, és ada belőle *Nicotius*-nak; a' ki onnan küldte Francia Országba a' Király Annyának, *Catharina de Medices* özvegy Királynénak. Ez, a' Királyi mulató kertben a' magból burjánt (ha szabad így szólanom erről az uralkodó növényről) szaparittatván, minthogy annak még neve ottan nem vala, a' Követről, ki neki küldötte vala, *Nicotiana* Fünek nevezé.

B 2

1. Né-

NEGYEDIK RÉSZ. A' DOHÁNYNAK

1. Némelyek ugyan ottan, Nicotius követről *Követ füvének*, mások pedig a' Királynéről Öreg *Királyné füvének*, és Catharina füvének - is nevezik vala Francia nyelvén.

§ XVIII.

Nem álla - meg ezen új vendég fünek terjedése Portugallia 's Francia Országokonn; hanem azoknál el-juta Olasz Országba, küldetettvénn oda Francia Országból *Tornabona Miklos* nevű Püspöktől szaporításra való mag: kiről annak terménnye az Olaszoktól *Tornabona* nevet - is nyere először.

1. Azonban a' Római Pápa Követe (*Nuntius*) is, a' ki vala Szent Kereszt Kárdinálja *Cardinalis de S. Cruce*, Lisabonából, a' Portugalliai Udvarból, magával Rómába Dohány magot vivén újságul; neveztetett ottan *Szent Kereszt füvének*.

§ XIX.

Továbbá, ugyan azon időbenn, tsak hirtelen el-juta ez az híres neves fü Spanyol és Német Országokba, 's kevés idő közl több Tartományokba - is: Olasz és Francia Országokból pedig a' Török Birodalomba.

1. Leg - elsőbben a' Spanyolok vették - fel ennek a' jövevény növénynek *Tabaco* nevét, ennek kiváltképpen való bővös hazájáról (§ XII.) *Tabago* szigetről.

§ XX.

ÉUROPÁBA SZÁRMAZÁSÁROL.

§ XX.

Ángliába pediglen leg-először egyenesen vitte - bé 1568-bann Virginiából *Richard Grendvil*; a' ki nem tsak a' véle füstül való élést avagy pipázást tanulta - meg az Ámerikai hajósoktól, hanem még annak termesztését vagy mivélését - is: melyre osztán az Ánglusokat meg - tanította; 's ezektől általvették a' Belgák és Németek, 's a' t.

§ XXI.

Hát a' Magyar Országiakhoz, és közelebből az Erdélyiekhez, honnan 's mikor származott? Hogy a' Francziákhoz elérkezett, azután szintén száz esztendővel került Erdélybe 's Magyar Országba; még pedig el-sőbbben tsak úgy, mint idegen áru, miglen osztán itt - is kezdett miveltetni.

Ö T Ö D I K R É S Z.

A'

DOHÁYNAK ERDÉLYBE JÖVÉSÉRŐL ES VISZONTAGSÁGAIRÓL.

§ XXII.

Az Erdélyiek leg-először Dohányt és Pipát tsudálkozva látták harmadik Ámurathes Török Császár Fő Lovász Mesterénél,
B 3 és

és Erdélybe küldött Követénél, *Mehemed Agándi*, 's a' velle edgyütt Erdélybe jött Töröknél Gyula-Fejér-Váronn 1576-dikbann, Szent Jakab Havának 16-dikánn. Láttak azutan-is mind annyi-szor a' Törököknek Kezekbenn és szájokbann, valamenyifzer közülök jöttek, jöttek pedig igen gyakorta, e' mi Hazánkba. De még ezekre nézve a' Dohánynak sem füstivel, sem porával nem éltek a' tájbann az Erdélyiek.

1. Az 1567 béli Török Követség Báthori Kristóf Erdélyi Fejedelemehez igen pompás és népes volt, léven az említett *Mehemmeddel* 289 személyek, úgymint, magánál kisebb rendbeli Török Tisztek és külömb-külömb hivatalu szolgák, Lovászok, Tevéfszek, Ószvérszek, 's a' t. kikről, ezen követségnek le-írásábann, azt jegyzette-meg *Balog Ferencz* nevű Erdélyi Nemes, (ki abban az esztendőbenn követ-is lett a' Fejedelemtől Constantzinápolyba, hogy többnyire mind Tabák füstöt szívtnak, mely-is az Erdélyieknél egész újság volt, és tsudálatosnak tettíztet).
2. Ide illik emlékezetre az-is, hogy 1614-benn, Erdélynek akkori új Fejedelme, Bethlen Gábor, a' Constantinopolyi Baszához avagy Kajnékámhoz *Gurcsi Méhemmed*hez küldvén levelekkel és ajándékokkal, *Angyalosi Mihály* nevű Nemes Követét; ő, az onnan való vízfűz jövetelével a' Baszától hozott ajándékok között, melyek Bethlen számára küldettek, *Tabákat* és *Pipákat*-jegyzett-fel azon Követségnek rendes le-írásábann; azt-is oda tévén, hogy a' Fejedeleme nem vette azoknak hasznokat.

§ XXIII.

§ XXIII.

Ugyan tsak mind a' Magyar Országok, kik-is földjöknek nagy részén elegyesleg laktak akkor a' rajtok uralkodó Törökkel, mind az Erdélyiek, kik ugyan azon Nemezeteknek hatalma alatt vóltanak, a' Törököktől vették-bé a' pipázást. Még pedig az Erdélyiek akkor kezdetek bővebben látni, 's véle élni, mikor Második Rákóczi György Fejedeleme ellen a' Lengyel Országba való had vitelért, a' Török Udvar nagy dühösséggel haragra 's boszszuállásra gerjedvén, Török hadat küldött Erdélybe. Mert akkorbann, tudniillik, 1685-től fogva szintén négy esztendőig, Bartsai Akas, Kemény János és Ápafi Mihály Fejedelmek alatt, feles Török vitézlő, 's a' Tabákkal szertelenül élő rend lakván Hazánbann, tőlök a' dohányozás, mint valami ragadó nyavalya, úgy el-foglalá egész Erdélyt, tsak mintedj tiz esztendőnek el-forgások alatt.

1. Igaz ugyan, hogy az előtt-is járták Erdélyből ottan-ottan mások-is az idegen Országokat; kiváltkeppen pedig a' Deáki rend a' külföldi Ademiákat, és látták szeltibenn a' dohányozást mind nagy, mind alaton embereknek orrok alatt: de bé nem hozták a' véle való élest; sőt nagy vétek gyanánt tartották, főként az Egyházi s' Deáki rend között.
2. A' Deákok pipázása ellen már szintén száz esztendőös öreg tilalmak-is vagynak a' *Reform*, *Collegiomok* ovas Törvényeik között; melyeket leg-szorossabban kívánnak óltalmazni a' N. Enyedi T. Tanítók?

§ XXIV.

§ XXIV.

Igy el-haropazván Erdélybenn-is a' pipázás, és fok gyúlásokat 's égéseket okozván, fok épületeknek és takarmányoknak, sőt fél 's majd egész szalmás épületü faluknak-is hamuvá tévések-re; kiköl enek ellene nem csak a' Lelki Páfztorok a' prédikáló székekből hangos torokkal; hanem az Hazának Föségei 's Rendei is Ország Gyüleasein költ kemény Végezésekkel.

1. Némely Papoknak a' pipázás ellen Prédikáziókban el-mondott szavaik ugyan példabeszéd gyanánt-is maradtak az emberek között. Emlékezetbenn forog egy Oláh Papnak intése-is a' dohányozás ellen, a' ki Ozdi-Szent-Péteren a' Mezöségen prédikálván maga Hallgatóinak, hogy meg-mutatná a' dohánynal való élésnek ördögi vétkes és undok voltát, ezt tanította, hogy mind az ördögök az emberi Nemzettenek veszedelmére edjűtt tanátskozáván, azt találák és tselekedék, hogy mind edj edénybe poszogának, melyből lett valami mag, és az el-ültetődven nőtt belőle a' Dohány: melyből azt a' Következést hozta ki, hogy tehát valakik pipáznak, mind a' sátán tojását szipogatják és ördög tanátsát követik.

Ugyé, hogy a' Pópa jótskán el-készült volt a' dorgáláshoz?

§ XXV.

Leg-első Ország Gyülease, melyen a' Tabák kárhoztaték, hívatott vala öfzve Gyúla-Fejérvárra, Korátson Havának első nap-

napjára, ez előtt száz húsz esztendővel, úgymint 1670-benn: az hól törvényül irattaték, hogy valaki az Hazába hozná 's véle kereskednék, ne tsak dohányát hanem minden egyéb magánál találtató javait-is el-vesztené; a' ki pedig véle élne, ha Ur s' több jófzágu Nemes, 50, ha egyházhelyi Nemes, 12, ha paraszt ember, 6 forintra büntetnék.

1. Méltó e' dologról az egész Országos Végezés tikkelyét meg-olvasnunk, mely is akkori nyomtatásbann betűről betűre így következik:

„ ARTICULUS XIII.

„ *A' tobák meg-tilalmaztatásdrul, és a' ki bé-bozná annak büntetése sérül.*

„ Tobáknak alkalmatofságával minémü romlás követte né,
„ melly atyánkfiait nyilván vagyon, másképpen-is sok pénzt
„ emészttvén meg ez házának az ilyennel kereskedők: hogy azért
„ ennek utánna senkinek-is affélét ez házában, bé-hozni szaba-
„ dos ne legyen sőt a' kinek *de praesenti* vagyon *post expiratione*
„ *praesenti dietae* tsak tizen-ötöd nap alatt árulhasa; *pænaja* pedig
„ a' ki bé-hozza a' legyen, hogy mind harminczadokon, vámo-
„ kon várasokon falukon, minden egyéb nálla lévő javaival el-
„ vétésék azon helybéli tisztek által; faluban pedig a' falusbiró-
„ is el-vehesse; jófzágos Ur 's Nemes ember pedig ha él véle
„ 50 forintat: egy-ház helyi Nemes ember 12 forint, paraszt
„ ember 6 forint *pænaja*; mellyeket a' tisztek *sub poena articulari*

„tartozzanak *exequalni comperta tamen rei veritate*. Az paraszt-
„ember pedig ha a' *Dominis terrestribus* elébbeni, a' büntesse-meg,
„ha pedig a' tífzt, ugyan a' tífzt büntesse-meg, ide értvén Pa-
„pokát deákokat, és *indifferenter* minden némű rendeket.

2. Látni való dolog, hogy ez a' Tzikkély hibáson vagyon le-ir-
va; mivelhogy így kellene *expirationem presentis Dietæ* (jobb így
írni *Dietæ* mint *Dietæ*) *Dominus terrestribus* elébb éri; 's a' t. és sem
a' nagy 's kitsin betűk, sem az írás-jelek (*interpunctio*) jó meg-
külömböztetéssel benne nintsenek. De én a' nyomtatásból be-
tűről betűre irtam-le, 's kívántam meg-mutatni azoknak a' kik
Gyűlés Tzikkélyeknek (*Dietalis Articulosoknak*) le-írásokkal haj-
lódnak, nem hogy a' kézírásbann maradott Országos Végezésék-
benn ne találtatnának számos hibák; sőt a' nyomtatott között-
is némelyekben fergeslek vagynak, a' nyomtató mihelyekben
való vígyázatlanság miatt.

§ XXVI.

De azon 1670-béli Országos Végezésnek igen kevés foganat-
ja lévén, ismét Országul az Hazának Rendjei a' Törvények kö-
zé tették, az 1683-béli Bőjtölő Havábann Segesváratt tartatott
Gyűlésbenn, a' Tobák' tilalmát; Urnak és Nemesnek 12, pa-
rasztnak pedig 6 forint büntetés alatt.

1. Hallgassuk-meg a' Törvényt-is, mely ugyan akkori nyomtatás-
bann ígéről ígére ilyenképpen foly:

„AR-

„ARTICULUS XI.

„Az Tobák proscibáltatik. Ennek előtte-is nagy kárunkkal
„tapasztalván, kegyelmes Urunk, az tubákkal való élést, irtunk
„völt *Articulust* ez Hazából való ki-irtatása felől *Articulo* 13.
„*constitut. Anni* 1670. de *effectum* nem tapasztaltuk. Hogy az-
„ért ennekutánna mint olyan, nem csak haszontalan, hanem ká-
„ros és veszedelmes *materia*, ez hazából *extirpáltassék* a' Nagy-
„ságod kegyelmes tettzéséből *concludáltuk*; *a modo in posterum*
„ez hazában senki bé ne hozza se Levelenként se öszve tekerve.
„Sőt ez hazában-is senki sohult *indifferenter* ne colallya, és se
„porul, se pipa által velle ne éllyen, paraszt és jobbágy rend
„sub poena flor. 6. vitézlő rend *similiter*, Nemes és egyházi em-
„berek pedig és minden rendek; ugy az Urak-is annál inkább az
„Aszfzonyi rendek *indifferenter sub poena floren. 12. toties quoties*
„*exequenda*: a' ki ez hazában bé-hozni *compériáltatik* pedig, min-
„den akkor velle lévő áruját *amitállyá*, és itben ez hazában lé-
„vők-is *coláldsát sub poena amissionis omnium bonorum suorum mobili-*
„*um* távoztafsák, melyre az Vármegyéken, és Székeken, Fő
„Tífzt Atyánsfiai az Harminczadosok, Városokon pedig és Falu-
„kon, a' birák, ugy a' vitézlő rend előttük járói, és gazdák-is
„kötelességek szerezént *prospiciályanak*, ezt pedig *ab expirationis*
„(így kell olvasni: *ab expiratione*) *presentis Dietæ* mindenütt
„Fő Tífzt Atyánsfiai *solemniter promulgáltassák*, és *post bis quindecim*
„*nam executiobann*-is vétetni kezdgyék.

2. Ez a' Törvény arra mutat, hogy az Aszfzonyi rend-is, mint
újságonn igen kapó, hozzá kezdett völt a' pip-páphoz. Leg-

C 2

job-

jobban esett azért, hogy az ő ajakaikról le - szedettek a' tsutorák: mert attól fogva eddig fok gusaly szöszök gyuladoztak volna fel a' pipa tüzetől. Azonkívül - is pedig, a' mint a' Tzigányok és pipás Tzigánynék példájából vélhetjük, ez a' füstölő szerfzám félő hogy az aszszonyokat a' férfiakkal igen szoros forban ültette volna; olyan ereje lévén a' dohánynak a' barátság szerzésére, hogy a' nagy rendbélieket - is az alaton forsuakkal könnyen edjűtt eszközlökké téfzi.

§ XXVII.

Igy sem szűnt-meg, sőt mind tovább tovább hatalmazott a' Dohányozás annyira, hogy 1686-bann, Mindszent és szent András neveikről mondattatott Honapokbann, Fejérvárronn Ország Gyűlése tartattván, im így kellett ottan az elébbeni Törvényeket újítani:

„ARTICULUS IX.

„A Tubáknak extirpáltatásáról. Már alkalmas időtől fogván „tapasztaltuk, kegyelmes Urunk a' Tubáknak káros és veszedeelmes voltát-is ez Hazában, melyhez képest hogy se béhozni, sem vetni 's colalni, sem pedig velle ez Hazában porul „vagy pipával-is élni szabados ne legyen in *Articul. 13. const. Regni 1670. annakutánna in Art. 11. const. Regni 1683, cum „pena & modalitate executionis* voltaképpen *determináltuk* volt, „mely *Articulusokat etiam vigore presentis Articuli* *confirmálunk*, „*instálván* alázatossan Nyagyságodnak, méltóztassék *Kegyelmesen annudlni.*

§ XXVIII.

§ XXVIII.

Harang ütő nélkül; Törvény birság nélkül. Ugy tesszik, hogy a' már (§. XXX. XXVII.) leírt törvényes tilalmak illendő büntetésekkel nem támasztattak; és azon okból ismét megújítatniok kellett, (de csak a' papiroson) az 1688-bann Szent Mihály Hova végénn kezdődött Radnóti Gyűlésbenn.

1. Ennek az Ország Gyűlésnek arról való Végezése ilyen beszéddel adattatott - ki:

„ARTICULUS VIII.

„Az Tubák proscriptiojáról. Szertelen való Káros voltát „tapasztalván kegyelmes Urunk az Tubákkal élésnek ez Hazában „irtunk volt ugyan szoros *Articulusokat proscibáltatása* felől *Art. 13. Anni 1670 it. Art. 11. Anni 1683. item Articulo 9. Anni 1686. Regni Constitutionum*; de semmi *effectumát* nem tapasztalván mostan - is azon *Articulusinkat ezen Articulusunknak* erejével minden részeiben *confirmályuk* Nadyságod kegyelmes tesszéséből, úgy hogy ha azon *Articulusokban specificalt executorok*, „vagy *impingálni* az Tubákkal való élésben, vagy penig *executionak el-mulatásában compériáltatnak*, *Fiscalis Director* Atyánk fia reájok vigyázzván, az *Articularis poenát exequálni* köteles „legyen, *annectálván* azt-is, hogy minden helyeken lakó Jobbágyokra az *Dominus terrestriseknek* legyen szorgalmatos vigyázások, és *sub pena flor. 200 per Directorem exequenda* büntetése „meg ki ki Jobbágyit, az említett *Articulus* szerént.

§ XXIX.

Mit gondoljak? mert már író tollamat-is alig vehetem reá, hogy Dohány Törvényeket írjon, jámbor pipás Eleink ellen; kiket a' pipa tüze annyira meg-edzett vala ez aránt való engedetlenségre. De még is írnom kell, még pedig a' leg-keményebb Törvént, a' mely irattatott a' Segesvári Országos Gyűlésbenn, az 1689-dikbéli Bódog Ázsfzony Hovábann; az hól az elébieknél nagyobb büntetések alatt tiltatának-el Hazánknak minden lakóssai a' dohánnyal való égő áldozattól.

1. Bizodalmason kérem pipás Olvasómat, hogy az ekkori Törvénynek meg-tekintésétől-is ne sajnáljon annyi időt, a' menyire edj pipa dohánt ki-fizvna. E' pedig a' Törvény:

„ARTICULUS VII.

„Az Tubákról. Az Tubáknak mind vetésit ez hazában, mind „penig annak szipását, abból következett fok károokra és alkalmatlanságokra nézve egész Országul már egy néhány izben, noha bizonyos büntetés alatt, meg-tiltottuk, de annak büntetésivel mi-vel fok helyeken az Tisztek *abutá*ltanak, és midőn a' Szegény Embereket *exequá*lták volna-is, egy felől az szegény embernek marháját hajtották, más felől az Pipa az Szájokbann vólt, melyel „nem hogy az azzal élöket *refrená*lták volna, de még magok rósz „példa adásokkal az Szegénységet ingerlették; Végeztük azért, „kegyelmes Urunk, Nágyságod kegyelmes *consensussa*-is *accedá*lt-
„ván,

„ván, hogy valakik ezen *Articulusnak emanatioja* után magok „Jószágokban vettetik, azon jószágot *in perpetuum amittá*lyák; „Ha kik peniglen szipják még-is tovább, ha Fő Tiszt tselekefzi, „adgyon Ország adajában *fl. 200 annuatim*, ha *Régdlisták* közzül „való, adgyon *fl. 50* ha alláb való Jóbbágyos Nemes ember adgyon *fl. 30* Egyházhelyi Nemes ember adgyon *fl. 12* Paraszt ember *fl. 6*. Az Nagyságod Udvari Szólgái közzül ha ki szipja, adgyon *flor. 10*. Az katonák közzül ha ki szipja, adgyon *flor 6* az Gyalogok és Darabontok *flor. 3*. Urak és Fő rendek „szolgai *flor. 6*. Lovasok és Béresek *flor. 3*. Az Nagyságod „Udvari Szólgái hó pénzekből az olyan Dohány szipóknak tar- „tozzék Komornik Atyánkfia ki-tartani és az Ország adajába adni. „Az Urak, Fő rendek és Nemessek peniglen az Szólgájok fizetések-
„ből meg-adni, az Jobbágyokon penig az *pænat exequaltassa* „az kikre az Fő Tiszt fogja bizni, minden Vármegyéken és Szé-
„kekbenn. Az *Universitas* ő Kegyelmeknek peniglen magok „Tisztei *exigá*lyák az *pænat* az Dohány Szípokon, értekek fizé-
„rént. Minden Székekben és Vármegyékben peniglen Fő Tiszt „Atyánkfiái ő Kegyelmek szorgalmatosan czirkáltassák-fel, kik „élnek az Dohánnyal, és a' fzerént kinek érteke 's állapottya fizé-
„rént az adó *exequaltassék*

2. Ebben a' Törvénybenn, és számtalan sokszor a' több Országos Végezésekben, az *Universitas*on értettetik a' *Saxonum Universitas*, vagy-is a' Száz Uraimék Nemzete.

§ XXX.

§ XXX.

Ugy, deláfsuk csak a' világ változásának tükörében a' Dohány-nak elenyésző füstjét-is. Első Apafi Mihály Fejedelem halával csak hamar úgy meg-lágyulának az ártatlan Dohány burján ellen szabott büntetések-is, hogy mind a' pipázás divatjában lábra kapa, mind pedig a' Dohány termesztés egyéb föld-mivek közé bántatlan el-elegyedék. Büntették ugyan némely (magok hasznokra) vigyázóbb Tisztek, és kiváltképpen a' Czirkálók (a' mint nevezettek a' *Malefactorum Inquisitores*) súlyoson, a' pipásokat. De azokat-is 1702-ben el-fogá arról a' Királyi Igazgató Tanács (*Regii Gubernii Consilium*) Gróf Bethlen Miklos nagy emlékeztető Erdélyi *Cancellarius* Ur közbe vetésére: fenn hagyván ekkor-is hatásonn, hogy a' közönséges utzákon és gyűlés épületek között pipázók a' Tisztek kemény büntetése alatt maradjanak.

1. Nem sajnálom ide által írni, tudom nem sajnálják örömet meg-olvasni-is Hazánk dolgainak vizsgálói, fennebb tisztelt Bethlen Miklos Urnak ezenn dologbann a' Királyi Guberniumhoz Bőjt-más Hovának 21-dik napján 1702-benn írt, és foganatoson járt Levelét, mely-is im ezen szó szerrel (*stilus*) foly vala:

„Tegnap az eöcsém Bethlen László Uram lévén nálam, jelenté, hogy most a' Vármegyéken a' Circáláson a' Dohányért, a' hól leg-kevesebbet, egy emberen egy forintot, másan két-töt, hármat akarnak venni, csak az italáért, a' kik pedig vetették 12 forintot, melyen én csak el-csudálkozám, és kötele-

„sé-

„ségemnek tartám, hogy kegyelmeteknek irjak, és igen bizodal-mason kérjem, hogy Kegyelemetek *ex Gubernio* tilcsa-meg az egész Országban azt a' Dohány birságot; mert *salva Conscientia*, „*& salvo coram DEO, & hominibus honore*, azt a' birságot nem „vehetni, sőt ebben a' nehéz Portzió időben, és ennek a' Dohányal rend szerint elő Nemzetségnek szemeláttára, a' Szegénységen annyi fok ezer forintot fel-venni nehéz ítéletekre való „alkalmatosságot nyujt; mert ugyan-is, ha azt mindenén meg-vészik, csak egy forintyával-is, a' ki ifszá, könnyen el-ér-„kezik a' Vármegyének egy hólnapi dupla Portiójával, és bizony félek, hogy a' Felséges Udvarból-is, *inter oppressiones* „*Populi numerabitur*. Tudom ugyan én azt, hogy az szegény „meg-holt Fejedelem idejében irtanak vala egy *Articulust* arról, „de még-is hogy a' mellett *salva Conscientia* az ember nem proce-„dálhat, ezek a' ratiók.

„1. Mert *Generalis Juris, & æqui Regula: Lex ab ipsis legislatoribus & a toto Populo, cui posita erat, per usum abrogata* „*non obligat*; ez pedig olyan, mert Fejedelem, Urak, Gubernium, 's minnyájunk szeme láttára azolta Országban Urak, Fő „Emberek, szegény emberek, vetették, 's vetik és pénzt nyer-nek belöle, ifszák szeltében mindenütt, Piaczokon árulyák, „Harminczadokon bé-hozzák, és az Harminczad jövedelmét, a' „Király, a' *Societas*, a' *Gubernium* vette, 's vészti, és él velle; „jusson eszünkbe, hogy a' *Gubernium* ez előtt egy néhány esztendővel, mint *legitimus Quæstus* egy Görögnek adá Arendá-

D

„ban,

„ban, nóha én ugyan bizony azt nem javallottam akkor, 's el-
 „lene-is szóltam, de ugyan csak Kegyelmetek a' *Guberniummal*
 „oda adá, és így a' Dohány *Quæstus legitimálá*; jusson eszünkbe
 „az-is, hogy akkor mindgyárt az Ország az ellen az Görög Aren-
 „dája ellen *Postulátum*at ada, és a' mint egyebeknek, úgy an-
 „nak-is *liber quæstus*át *stabilizálá*: már ezek ellen *turpe erit Do-*
 „*cteri, si culpa redarguet ipsum.*

„2. *Lex a Rege non confirmata, etiam juxta Decretum Verbö-*
 „*cianum non est Lex, ideo nec practicari potest.* Ezt pedig eö Fel-
 „sége nem *confirmálta*; mert sem az *Approbat*óban, sem a' *Com-*
 „*pilat*ában nincsen.

„Ezeket Kegyelmeteknek eszében juttatni kötelességemnek
 „ítéltem, és még-is kérem bizodalmason, mennél hamarébb ír-
 „jon-ki, és a' szegénységen azt a' nagy nyomorgatást előzze-
 „meg; sőt a' hol eddig meg-találták volna-is venni, adassa visz-
 „sza szegényeknek; hadd adhassák az portióba. Sőt ezt a' Pa-
 „rancsolatot az Székelységre, Szászszágra-is kellene dirigálni;
 „mert a' Szászszágon nem tudom ugyan, de a' Székelységen bi-
 „zony úgy hiszem, sőt hallom hogy most-is valóban fokot vet-
 „tek, ez után-is el-hiszem vesznek, ha meg nem előzzük; ofz-
 „tán elő állanak, azt mondgyák, nem adhatják a' Portiót. Bi-
 „zony az Isten meg-büntet bennünket; az Felséges Udvar-is
 „azt mondgya, hogy meg-adhatná Erdély az Quantumot eö Fel-
 „ségének, csak mi ne *exauriálnók* a' szegénységet; én ugyan a'
 „ma-

„magam jószágimban nem *admittálhatom* azt a' Dohány birságot
 „meg-botsáfsanak Circáló Uraim.

2. Ezen Levélbenn, edj pár pipa dohány *itala* (a' mint nevezi a'
 „füst szívást) helyett, im e két dolgot jegyzem-meg. 1. Hogy
 az hól ez olvastatik vala: *ennek a' Dohánnyal rend szerint élő Nem-*
zetségnek szeme láttára; kell érteni a' Német Nemzetet, melyből
 való Vitézlő rend már akkor Erdélybenn kvártélyos vala, pipá-
 zással bővölködve. 2. Hogy a' nagy Bethlen Miklósnak szavai,
 a' 2-dik ok alatt, olyan érteleme mutatnak, mintha az *Approbá-*
ta 's *Compilata* nevű Törvény Könyveink után költ *Dietalis Ar-*
ticulusok a' Felséges Nagy Leopold Császártól nem erősítettek vol-
 na meg. De azt jól tudják Hazánk Böltsei, 's könyü meg-mutat-
 ni, hogy valamelyek vagy ellenkező törvénnyel, vagy közönsé-
 ges országos szokással el-nem töröltettek, a' Felséges Austriai
 Háztól mind meg-vagynak erősítette.

HATADIK RÉSZ.

A'

DOHÁNY MIVRÓL.

§ XXXI.

Maga ős hazájábann, Ámérikábann, tsudálatos szaporasággal
 terem önként-is a' dohány; valamint a' szaporodásra más füvek
 D 2 fe.

felett alig bízható fokasággal hozza-is az ő apró, 's a' majoránna szemetskéhez hasonló magvait: ott-is mindazáltal az haszonvételre való azzal a' munkával termeszti a' lakósók, melyet már tőlök az Európabéliek régen meg-tanúltak; minthogy nálok-is a' magára termő dohány, fok féle ágazása miatt, vékony és természet szerént kisebb erejű leveleket nevel.

1. Mint a' lelkes állatok között az halak, szintén oly tsuda sokasággal teremnek magokat nem kevés fűvek az élészékeny világban (*vegetabili Regno*,) minémű a' *Mák* mely edj oly kitsin szemetskéről nevelkedő szálon 40 's 60 ezer magotskákat-is terem; de kiváltképpen a' *Dohány*, melynek edj kórójáról a' tudós *Rajus* 36000 szemetskéket számlált, a' mint *T. Mitterpacher Lajos*, nagy érdemű Budai Professor Ur, feljegyzette *Elementa Rei Rusticae* nevű hasznos Munkájában.

§ XXXII.

Annál inkább a' Világnak más három részeibenn, melyekben jövevény a' dohány, meg-kívánja a' szorgalmatos munkát. Miveltetik-is mindenféle fok munkával, és annyi földnek számá-ra való el-foglalásával, melynek gabonai terméséből fok ezer emberek ehetnének kenyeret.

1. Német Országának, fok lakóssai miatt, tsak nem minden felé szük a' föld; még-is a' dohány bővön miveltetik, kiváltképpen a' Ménus folyóvíz mellett. Híresek-is némely ottani tartományoknak dohányai; de a' Török Ország még híresebb.

§ XXXIII.

§ XXXIII.

Miveltetik és annyira szaporittatik közelebb Magyar Ország-gonn, hogy már onnan külső tartományokra-is fok ezer fontok hordattanak-ki minden esztendőnként: és a' mely Országokra ez előtt Ámerikából hoztatott a' dohány, azokon-is jó kelete kezdett lenni a' Magyar Országának.

1. Erről méltónak tartom ide által írni azt, a' mit a' Magyar nyelvű való Ujság Leveleknek leg-első nagy érdemű kezdője, *T. Ráth Mátyás* Ur, feljegyzett vala az 1781-béli *Magyar Hirmondójának* 48 dik Levelébe, így írván: „Az óltatól fogva, „mióta azt (a' *Magyar Országi dohányt*,) az Ámerikai háboru a' „külföldiekkel meg-esmértette, mindenféle nagyon kerestetik. „Tsak Trieszt felé 3 esztendőnek alatta, úgy-mint az 1776 dik „esztendőtol fogva az 1779-dikig, szinte feléynivel szaporodott „más Országokra való hordatása. Végyük bár tsak a' közelebb „múlt esztendőt számba. Abban a' Trieszti rév-partról, Magyar Országi leveles dohány 3 Milliom 278 136 font, dohány „por (por-tobák, burnót) pedig 100759 font adatott-el a' külföldieknek. Nem hibázunk (úgy mond a' Trieszti tudósítás,) ha „mondjuk, hogy tsak Trieszt felől, Magyar országi dohány árrá- „bann leg-alább egy Milliom Forint jó egy esztendőbenn mi hoz- „zánk- külső Országokról. Azt itt Po'sonbann-is valamennyire „észre lehet venni; holott semmiféle hajó onnét alól nem jó „anynyi számmal, mint dohánnyal rakodott.

30 HATODIK RÉSZ. A' DOHÁNY MIVRÓL.

§ XXXIV.

Erdélybenn-is oly nagy tenyészéssel termesztetik, hogy nintsen Város, vagy Falu, melynek kertjeiben, és gyakronn mezein-is dohányt ne látnánk. Leg-nagyobb bővséggel pedig miveltették Maros-Vásárhelyenn és tájékánn; Háromszékenn Sepsi-Szent-Györgyönn-is alkamasint.

1. Olyan jól-is tudatik minden helyekenn a' mivelésnek módja, hogy arról itten valamit írni, szükségtelennek tartom.
2. A' kinek mindazáltal tetszik erről olvasni könyvbéli oktatást, utasítom *Ventzel János Paul* a' *Dohány Mivelésről való Munkájára*, mely-is, a' *Juh Tenyészésről* valóval edjütt, Németből Magyarra fordítva ki nyomtatott Szebenbenn 1771-benn, nyóltzad rész-benn. Deákul pedig, Németül, és több nyelvekenn, fokban írtanak ennek miveléséről.

H E T E D I K R É S Z.
A'
DOHÁNY ÁRTALMAIROL, és
HASZNAIROL.

§ XXXV.

V agynak tetemes ártalmái mind az *Egészségre*, mind a' *Gazdaságra* nézve, a' Dohány füsttel való élésnek. Hogy ne vólnának

H E T E D I K R É S Z.

31

nak az *Egészségre* nézve, holott az ezzel rendeletlenül élőket nem csak nyavalyákba, hanem halálba-is ejtheti, mint a' példák bizonyítják?

1. Hogy a' száraz és heves természetűeknek, kőszvényeseknek, száraz kórságosoknak, és többeknek-is nagyon ártalmas legyen a' Dohány tüzzel való befűtés, minden Értelmeseknél tudva vagyon, és a' tudós Orvosok ezt eleitől fogva meg mütogatták: minthogy a' Dohány füst a' testet igen szárazsítja, az izzadást neveli, a' vért forralja 's tőpösíti, 's a' t.
2. De hogy halált hozó méreg-is legyen benne, a' véle rendetlenül élés által, *Bérenhs* Írásából példáson bizonyítja Doktor *Mátyus István* Ur, széles tudományu *Dieteticájában*; éléhozván amaz *Hollandus* ifjú testvéreket, kik vetélkedvén edjkor, melyik szívhatna edjmás után több pipa dohányt, midőn ez 18ra, amaz pedig 17re felment vólna, azonbann mindeniket guttaütés és abból szörnyű halál találá.
3. Ugy ítélnék továbbá némely Tudósok, hogy egészségtelenítése által, még az emberi Nemzetnek szaporodását-is akadályozná, főképpen az hév tartományokbann. Ilyen vélekedésbenn lévén Negyedik *Amurates* Török Császár-is, hogy az ő meleg tartományaibann a' fok pipázás a' férjfiak tenyésző vérét fogyatná, és fok aszfzonyoknak azért kellene meddön maradniok, azt halálos büntetés alatt meg-tiltotta vala.
4. Sokféle oktan élő állatok-is szokták érezni a' dohánynak halálos mérgét; p. a. a' dohányból való *balsamum*, mely-is annak ki-fatsart nedvéből készítetik, a' rákot leg-ottan meg-öli. Nem kü-löm.

A' DOHÁNY ÁRTALMAIROL.

Iömben a' dohány olaj, akár a' régi pipákból való olajos lév, az halnak és békának fejére kenettetvén, azokat meg-öli. Söt tsak por-tobákat tégyünk a' varas békának határa, kevés időre megdagad és döglük. Még a' matskának nyelvét-is, ha bőv pipa fírral vagy olajjal meg kened, mélyen el-aluszik, vagy meg is hal miatta. Vagyon hát méreg benne.

6. Ezekből azért, és fok egyebekből, eléggé meg-esmervén a' tudós Orvosok a' Dohánybann találtatò mérget; méltán tiltották a' véle való mértékletlen élést, erről költ jeles Iráfaikkal; melyek között emlithetem, hogy már régen kikölt volt ez ellen Dánniában, a' királyi Udvarnak Orvosa *Simon Paulli*, ilyen előnevű Munkájában: *De Abusu Tabaci, & Herbae Thee*.

§ XXXVI.

A' *Gazdagságra* nézve pedig elég ártalmi a' pipázásnak ezek:

1. Meg-számlálhatatlan gyúlasokat és égéseket okoz, és eleitől fogva okozott; 's kipufztitván fok jó Gazdákat egész életkenn szerzett Keresményeikből, magokat, söt gyermekeiket is nyomorúttakká tette. 2. Ha meg-gondolyuk, mely igen fok része, még pedig kövérebbje a' föld kerékségének, fordittatik dohány művelésre; könnyen általértjük, hogy ha az gabona termésre szakasztatnék, alig hihetni, mely fok ezernyi ezer emberek tápláltathatnának véle e' nagy világban, a' kik egyéb aránt éhezni 's nyomorogni kénytelenítettnek. 3. Ki tudná azt-is fel-számlálni, hány ezer 's meg ezer emberek munkálnának a' tsupa keferü

H E T E D I K R É S Z.

ferü fűstnek, dohány műveléssel, hordozással és árulással? hány ezren ismét tobák-szelentzéknek (pikfiseknek,) pipáknak, és egyéb ehez tartozó szerzőmoknak tfinálásával? a' kik munkálódhatnának az emberi Nemzet táplálására 's felfegítésére tartozó dolgokban, és magok élelmeket-is meg-szerezhetnék. 4. A' pipás munkások akár földes uraiknak számokra, akár másoknak napfámra dolgozzanak, alig lehet azt képzelni, mely fok időt lopjanak-el minden naponként, a' dohány körül való bibelődéssel.

1. Hogy a' többek ellen való ki-fogásokról ne szóljak; ez utolsó ellen híjába vetik a' napfámofok, hogy azon kívül-is annyi idejüket a' munkától való megpihenésre kellene fordítaniok. Mert a' kik nem pipáznak, és illőképpen igyekeznek, a' rendes nyugovással is élnek, még is kevesebb időt vesztegetnek-el.

§ XXXVII.

Legyen szabad még valamit szólanom a' kényesebb Nemnek képében. Némely férjfiak, kívált' az aljabb rendenn, nem tsak szájokat es öltözeteket, hanem házaikat-is el-büdösítik, és az aszfzonyi rendnek unalmat 's utálást szereznek, a' rendetlen pipázással.

1. El-távoztatják az ilyen büszhötést az Hollandusok, kik nem fa száru pipákkal élnek, hanem olyakkal, melyek egészzen tfinos tserépből valók, és ottan ottan meg tisztittatnak. Nem kevésbé némely Persák-is, vagy *Veres Törökök*, kiknél szokás, hogy valamely üveg edényt félig meg-töltvén vagy közönséges, vagy jó

E

fza-

szagú vízzel, abba olyan tsövet bortsátanak, melynek felső végén vagyon a' dohányos eszköz; és azon víz által mind büfzhőtől, mind ártalmából fokot el-veszefzt a' dohány.

§ XXXVIII.

De vagynak hasznai-is a' Dohánynak mindenik tekintet-re nézve. Ugyan-is, ennek füstivel való élés *Egészségekre* ízolgál az hideg természetű, kövér, nyálas és taknyos nedveségekkel bővölködő embereknek; a' vért vékonyítván, a' testnek gözölgését segitvén, a' fűtő nedveségeket tisztítván, az emésztést fiettervén, 's a' t.

1. Ezeknek sem hasznos pedig a' szer felett való élés, hanem legjobb reggel éh gyomorra, hogy a' főbenn, tüdőbenn 's a' t. éjtszakán meg gyült nyálas nedveség ki szivattassék. Etel után is szerivel hasznosnak tartatik; mint szintén a' serezés után. De nem hasznos bortól meg-szédült fővel; mert könnyen fűlladást, száraz betegséget, gutta ütést 's t. a' f. okozhat, a' mint böltsen fel-jegyzette D. Mátyus Ur nagy ditséretű *Dieteticájában*.

§ XXXIX.

A' Dohány porral való élés másoknak-is hasznosnak lenni íratatik; kiváltképpen hogy az agyvelőt tisztitaná, 's a' szem világát erősitene. Mely és több haszon végett, már az aszfzonyi rend-is nem unnya véle élni.

§ XL.

§ XL.

Több hasznait ezen növénynek a' mi illeti. Bizonyos, hogy *levelei* borbann főzve 's azzal a' lévvvel mosogatva a' sebeket gyógyítják. *Hamva* lugba főzve a' gyermekek törnyös avagy kifakadozott fejeket orvosolja; szárazon hozzá fűrolva pedig a' fog húst tisztítja. És hogy ísmét füstjére térjek: ez a' *pestisnek*, *dernek*, és rózsasz víznek ártalmait ellen mindenfelé nagy ditsérett-benn vagyon.

1. A' Dohányból némely Patikákban (ha nálunk nem igen-is) lehet találni *Olajat*, *Spiritust*, *Tincturát*, és *Sirupot*-is, melyek fok-féle orvos végre alkalmaztatnak.
2. A' Dohány orvos hasznairól bővebben lehet látni fok bölts Orvosoknál, minéműek *Everhard*, *Magnen*, *Neander*, *Schroder*, és mások fokban. Tetfzenek nékem azok-is nem kevésé, a' miket olvasok az *Allgemeines öconomisches Lexiconban*, mely Lipfiában 1731-benn jött-ki.

§ XLI.

Gazdagságra való hasznai között a' Dohánynak kiváltképpen való a' pénz kereset: mert ennél femmi teremvényt a' világban a' kereskedésre inkább fel-nem vett az emberi nemzet.

1. Tsak Magyar Országban, az hol későbbenn lett a' dohány kereskedő áruvá, mint fok tartományokban, menyire ment a' véle való pénz kereset, már fennebb (§ XXXIII, 1.) észre vettük.

E 2

§ XLII.

A' DOHÁNY HASZNAIROL.

§ XLII.

Apróbb hasznai ezek. 1. Nálunk a' barom pásztorok pénz bérét nékiek többnyire dohánynal meg-fizethetjük. 2. Gyalog fzerü napfzamosokat ezzel fogadhatunk. 3. Füistivel, kivált ha örmény gyökereit-is elegyítünk hozzá, a' szunyogokat távoz-tathatjuk. 4. Levele levével a' tetves barmokat, főt varaso-kat-is, hasznoson mosogathatjuk. 5. Levelének porával vagy en-nek levének vízzel elegyítésével kerti veteményeinket meg-hintez-vén, azokról a' levél tetüket (*aphides*, *blattläuse*) veszthetjük. 6. A' juh mételyt (*fasciola hepatica*) leveleinek bé-rágatásával fo-gyathatjuk. 7. Magvaiból gyertyázásra olajat vehetni, 's a' t.

1. Tudok Bardotzonn, nem meszfeze tölünk, olyan embert, a' ki igen meg-mételegedett juhainak sajnálván szénáját vesztegetni, olyan kertébe tsapta télbenn, az hól még lábann állottak a' do-hány Kórok: a' meg-éhezett juhok azért az hidegtől meg-fanyaritta-tott levelekett és kórokat meg-ellegetvén, meg-maradtak: mikor másokéi ottan el döglöttek. Moslékot inniok adni-is a' mételyes juhoknak, a' mi embereink hasznosnak tartják.
2. Már látsák, a' Dohánynak több hasznaival ditsekedjenek azok, a' kik el-merik mondani, hogy étel és ital nélkül inkább ellé-fzenek, mint dohány nélkül. Még-is talám nagyobb ennél az, hogy a' száraz dohány kórokból égetett hamu a' szappan főzéshez ditsértetik.

V É G E.

A' többi Könyvek között, ezek az új Magyar Könyvek-is ta-lálatnak Kolo'sváron és Szebenben Hochmeister Már-tonnál.

	fl. xr.
A' Felsőes Prussiai Király II-dik Fridrik által Generálisainak adatott Hadi Oktatások. 8vo. Szebenben.	— 20
Alom magyaráo Könyvetske.	— 3
Anglus, és Magyar Igazgatásnak egybe vetése 8. Kolo'sváratt	— 6
A' Selyem ereztésnek módja 8. Szebenben.	— 30
A' Török Birodalomról leg-újabb Tudósítások. 8. Szebenben.	— 15
Bárkláj Argenisse. 8. Kolo'sváratt.	— 50
Benkö (Josephi) Comitia Transilvania Siculicæ 4. Cibinii.	— 45
- Imago Nationis in Transilvania Siculicæ. 8. Cibinii.	— 24
Bethlen (Wolfgangi de) Historia de Rebus Transylvanicis. Editio secunda 5 Tom. 8. Cibinii	10 —
Bod (Petri) Synopsis Juris Connubialis 8. Cibinii.	— 30
Cserei Iósef: a' folyó, az Versbéli Magyar Beszédnek váloga-tott példái 2 Szakasz 8. Szebenbenn	— 30
Eutropii Breviarum Romanæ Historiæ cum selectis Christopho-ri Cellarii notis. 12mo Claudiop.	— 14
Fáni és Mandeville. Egy néző játék öt fel. Vonásban	— 18
Groff Essex a' ki a' maga Mátkájáért ártatlanul halált szenve-dett, szomorú Játék. 8. Kolo'sváratt.	— 20
Krátzer János Agofton Német Grammatikája. 8. Szebenbenn.	— 40
Lange Márthon a' Marha dögéről 8vo Kolo'svárt.	— 3
Luther Márton kis Katekismusa, és ennek rövid, és fontos magyarázattya. 12mo Szebenben.	— 20
— — kisebb in 8vo	— 6

Mar-

Marſchal (D. Henrich György) A' Leányok, Anyáknak, és Gyermekeknek Orvos Afzfzonyok a' köz és Falu helyt la- kò Népnek számára iratott Könyv 8. Kolo'sváratt.	fl. X
Páriz Pápai (Francisci) Diſtionarium Latino Hungaricum, & Hungarico Latino Germanicum 8vo. maj. Cibinii	3
Roſás kert (jo illatu) melyben fok szép Imádságok, mint an- nyi jo illatu Roſák találtnak, reggeli, eſtvé i, Sz. Miſe e- lött valo Imádságok 8. Kolo'sváratt, és Szebenben.	— 24
Simon (Procurator) és Vinkler a' más Világon. 8. Kolosv.	— 4
Supplex Libellus Valachorum Tranſilvaniae jura tribus receptis Nationibus communia poſtliminio ſibi adſeri poſtulantium cum notis hiſtorico criticis 4to Claudiopoli.	—
Vanier Jakabnak paraſzti Majorja 8vo Szebenben.	— 3

